

O'ZBEK QISSACHILIGIDA BADIY MAHORAT

G'ulomjon G'ofirjon o'g'li Abdupattayev
Qo'qon universiteti

Annotatsiya: Bugungi kunda o'zbek qissachiligi ancha rivojlangan va bu janr takomilida bir qator adiblarning turli mavzularda yozgan qissalari muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada yozuvchilarning qissa yaratishdagi badiiy mahorati tahlilga tortilgan, uning mezonlari bayon qilingan. Shoyim Bo'tayev va Nabijon Boqiyning asarlaridan misollar keltirish orqali nazariy fikrlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: qissa, janr, tadqiqot, obraz, adabiyotshunos, badiiy

ARTISTIC SKILLS IN UZBEKISTAN SHORTWRITING

Gulomjon Gafirjon oğlu Abdupattayev
Kokand University

Abstract: Today, Uzbek short story writing is quite developed, and the stories written by a number of writers on various topics play an important role in the development of this genre. This article analyzes the artistic skills of writers in creating short stories, and its criteria are outlined. Theoretical ideas are substantiated by giving examples from the works of Shoyim Butayev and Nabijon Boki.

Keywords: short story, genre, research, image, literary critic, fiction

Kirish. Badiiy adabiyotda hayot voqealari, inson ruhiy kechinmalari, qarashlari, orzu-umidlari, o'y-xayollari tasvirlanadi. San'atning boshqa turlari singari adabiyot ham hayot jumboqlaridan saboq beradi. Lekin bu obrazli fikrlashdir. Tabiiyki, bu jonlilik va ravshanlik, ta'sirdorlik va ommaviylik, noziklik va mukammallik san'atning har turida "o'z tili" orqali ro'yobga chiqadi. Adabiyotda til, kompozitsiya, ohang, retimlar vositasida badiiy obrazlar yaratiladi. Har bir badiiy asarning yaratilishida quyidagilar asosiy rol o'ynaydi: 1. Hayot. 2. Uni mushohada va muhokama natijasida yozuvchi ongida tug'ilgan fikr. 3. Shu fikr (g'oya) ni ifoda etish uchun yozuvchi tomonidan yaratilgan asar. Bular hayot, uning voqealari taassurotlar orqali yozuvchining ongiga kirishi, aql ishtirokida ma'lum ma'no kasb etishi va tasavvurda pishib yetilib adabiyot asari sifatida namoyon bo'lishini anglatadi. Qissalar ham hayotning yozuvchi ongidagi in'ikosi tariqasida maydonga keladi. Qissa yaratish jarayoni hayotni o'rganish, undan ma'lum xulosa va saboqlar chiqarish, hayotiy va jonli tushunchalardan dars olish, hayotni qayta qurish jarayonidir. Demak, hayot – qissaning tasvir obyektidir. Uning tasvir markazida

inson, insonning hayotiy xatti-harakatlari, his-tuygʻulari, kurashi, sevgisi, rashki, quvonchi va dard-alamlari turadi. Shu oʻrinda adabiyotshunos Izzat Sultonning qissa haqidagi fikrlarini keltirsak: "Bir kishi va uning hayoti bilan bogʻliq boʻlgan bir necha kishining taqdiri oʻrtacha hajmda tasvir etilgan, ammo hayotning keng manzarasini chizib berishni oʻz oldiga vazifa qilib qoʻymaydigan asarlar povest janriga mansubdir. Povestda, odatda lirizm hikoya va romanga nisbatan kuchliroq boʻladi. Povestlarning koʻpincha birinchi shaxs, yaʼni taqdiri tasvir etilayotgan personaj nomidan yozilishi ham bejiz emas: povestda qahramon oʻz boshidan kechirganlari haqida soʻzlaydi. Povest oʻzbek yozuvchilari va adabiyotshunoslari terminologiyasida baʼzan "qissa" termini bilan ham ifodalanadi. Bizningcha, klassik eposga taqlidan isteʼmol etiladigan bu terminni "povest" termini bilan parallel qoʻllash unchalik asosli boʻlmasa kerak. Chunki, povestning qissadan farqlari ham bor: avval aytilganidek, "qissa" koʻpincha ishqiy mazmunga ega, hozirgi zamon povestida esa ishqiy liniyaning boʻlishi shart emas".¹ Ushbu ilmiy mulohazalar XX asr 80-yillarida yaratilgan qissalarning xususiyatlari haqida boʻlib, bugungi kun qissachiligi bir qator ijodkorlarning yangi avlodi tomonidan yaratilgan ijod namunalari asosida boyitilib, nafaqat ishqiy, balki turli mavzu yoʻnalishlarida oʻquvchilar ommasiga yetkazilmoqda. Adabiyotshunos olimlar A.Ulugʻov, D.Xoldorovlar qissani alohida janr sifatida taʼriflaydilar.

Adabiyotshunoslikda soʻz sanʼati orqali inson munosabatlarini badiiy tadqiq qilishdek muhim adabiy masalalar mavjud. Qissalarda tasvirga olingan ijtimoiy hayotdagi oʻzgarishlar jamiyat aʼzolari maʼnaviyatini yuksaltirishga xizmat qiladi, ularda badiiy did va tafakkurni rivojlantiradi. Qissalarda obrazlarning tanlanishi, ularning dunyoqarashi, xarakteri, badiiy matnning tasviri, muallifning munosabati kabilar yozuvchi badiiy mahoratini belgilab beruvchi omillardir. Qissalardagi oʻziga xoslik, qahramonlarning ruhiy holati, ijtimoiy hayot manzarasi, qahramonlar tomonidan yozuvchi maqsadining poetik ifoda etilishi, badiiy tasvir vositalaridan mohirlik bilan foydalanish uslubini tahlil qilish orqali adib mahoratiga baho berishdek anʼanalar davom ettirilmoqda. Adabiyotshunos H.Umurov yozuvchi badiiy mahorati haqida quyidagicha fikr yuritadi: "Yozuvchi maʼlum gʻoya asosida toʻplangan alohida faktlarni oʻzining shaxsiy tajribasi bilan boyitib, qalbidan oʻtkazib, koʻpchilikka xos qilib umumlashtiradi. Yaʼni, aniq gʻoyaga asoslanib, yozuvchi hayotidagi alohida narsalarni buzadi, saralaydi, toʻqiydi, umumlashtiradi va jonli, tabiiy va betakror goʻzal narsani yaratadi. Yaratgan asari oʻquvchi koʻz oʻngida namoyon boʻladi, kitobxon oʻy-xayollarini oʻziga tamoman band etadi".² Olim fikrlarini davom ettirib, badiiy asar yaratishdagi 4 ta badiiy mahoratni ajratib koʻrsatadi:

¹ Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: "Oʻqituvchi", 1980. –B.248.

² Умуров Х. Бадий ижод асослари. Дарслик. Тошкент "Ўзбекистон" 2001.

1. Badiiy asar voqealari haqqoniyligini his etish.
2. Samimiyli asosida voqealar ta'sirchanligini oshirish.
3. Mazmun va shaklning yaxlitligiga erishish orqali g'oyaviy mazmunning ta'sirchanligini oshirish.

4. Badiiy asarda yozuvchi so'zning grammatik, leksik, stilistik, ma'no ko'rinishlaridan eng zarur va kerakligini kontekstga muvofiq ishlatish, ya'ni tasvirlayotgan hayotning mohiyatini chuqur ochib beruvchi so'zlarni tanlay olish.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar. O'zbek olimlaridan I.Sulton, M.Qo'shjonov, O.Sharafiddinov, U.Normatov, N.Karimov, I.Haqqulov, U.To'ychiyev, B.Karim, D.Quronov kabi adabiyotshunos olimlar o'z ilmiy tadqiqotlarida badiiy mahorat masalalari bilan shug'ullanganlar. Jumladan, D.Quronovning "Cho'lpon nasri poetikasi", "N.Karimovning "Bugungi nasrning xususiyati va tamoyillari", H.Boltaboyevning "Nasr va uslub" kabi asarlarida yozuvchi uslubi, tadrijiy takomillashuv, badiiy mahorat, davr va qahramon kabi masalalarda qimmatli fikrlar keltirilgan. H.Karimov "Bugungi nasrning xususiyati va tamoyillari"³ maqolasida bugungi o'zbek nasridagi asosiy jihatlarni ko'rsatishga harakat qiladi. Munaqqid fikricha, bugungi kunga kelib asosiy tamoyillar quyidagicha: janrda g'oyaviy tematik ko'lamning kengayishi, gumanistik mazmun va ruhiy tahlilning teranlashishi, milliy o'ziga xoslikning keng quloch yoyishi, insonning hayotdagi o'rni, yashashdan maqsadi va boshqa masalalarning falsafiy yo'nalishdagi chuqurlashuvi va h.k.

Adotshunos olim U.Normatov badiiy mahorat, yozuvchi uslubi va tasvir tamoyillari haqida shunday deydi: "Bugungi qissachiligimizga nazar tashlaganda, birinchi galda, mavzu, muammo, shakily, uslubiy jihatdan rang-baranglik e'tiborni tortadi: ular orasida ham an'anaviy romantik, realistik, ham modernistik yo'nalishdagi asarlarni ko'rish mumin".⁴ Adotshunos A.Ulug'ov⁵ning "Qissachiligimiz qirralari" monografiyasida qissaning janriy belgilari, o'zbek qissachiligining yutuq va muammolari, g'oyaviy-badiiy mundarijasidagi yangilanishlar, uslubiy har xillik masalalariga munosabat bildiriladi. Tadqiqotchi Sadullayeva Moxira Atavullayevna "Luqmon Bo'rixonning qissa va hikoyalarida badiiy mahorat masalasi" mavzusidagi filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferatida professor G.Xalliyevaning adabiy asar badiiyligini ifodalovchi quyidagi 10 ta mezon haqidagi fikrlarini keltirib o'tadi:

1. Gumanizm (insonparvarlik).
2. Estetik tuyg'uni shakllantira olish.
3. Hayotiy haqiqatga sodiqlik.

³ Karimov H. "Bugungi nasrning xususiyati va tamoyillari". "Sharq yulduzi", 2010, 3-son.

⁴ Норматов У. Умидбахш тамойиллар. –Т.: Маънавият, 2000. Б.47

⁵ Улуғов А. Қиссачилигимиз қирралари. – Т., 1991.

4. Chuqur mushohada.
5. Muallif g'oyasining mantiqiyliigi va ijodiy fantaziyasining kengligi.
6. Umumlashtirish va tipiklashtirish qobiliyati.
7. Badiiy detallarning aniqligi va qaysidir g'oyaga xizmat qilishi.
8. Syujet qurilishi va obrazlar tizimini yaratishdagi mahorat.
9. Qahramonlar ichki dunyosini mahorat bilan ochib berilishi.
10. Asar tilining boyligi va rang-barangligi.⁶

Qissalarda badiiy mahoratning qanchalik yuksakligini yozuvchi uslubi ham belgilab beradi. Ba'zi bir yozuvchilar ijodida chuqur milliy tahlilga moyillik ustuvorlik qilsa, ba'zilarida esa sodda, oddiy dialoglarga ma'no yuklanadi, ba'zilar esa har ikkisini ham baravar rivojlantirib boradi. Masalan, Shoyim Bo'tayev badiiy izlanishlarida hayotni oddiy kuzatishdan to murakkablik tomon harakatlanishi kundalik turmush tarzimizda tez-tez uchrab turadigan maishiy muammolarning tomir yoyish sabablarini butun murakkabligicha ochib berishda yaqqol ko'rinadi.

Adibning "Sho'rodan qolgan odamlar"⁷ qissasida ruhiy iztiroblar iskanjasidagi Ona obrazi mahorat bilan talqin etilgan. Onaning qalbidagi ruhiy iztiroblar davr yetishtirgan inson fojiasi bilan uzviylikda namoyon bo'ladi. Masalan: Toshmurodni sud qilgan sud rais qalbidan kechgan o'ylar, bolalarini o'ldirmoqchi bo'lgan eriga o'qlov tushirib o'shqirgan ayol ruhiyati, nazoratchi ko'rgan tushi bir tup ko'knori ekib, qo'lga tushgan dehqon ruhiyati ham asarda asosli talqin qilingan. Qissadagi buvi, kampir, eshak mingan qariya, o'qituvchi qamoqxona va boshqa epizodik obrazlar aka, uka, ona kabilarning xarakter qirralarini ochishda asosiy vosita bo'ladi. Adib asarlarining qahramonlari nomi bilan emas, ko'proq laqab bilan ataladi. Bu yozuvchining o'ziga xos badiiy usullaridan biri ekanligini his etamiz. Umuman olganda, Shoyim Bo'tayev bu asarida rang-barang obrazlar, voqealar ruhiyat tahlillari o'rin olgan. Asarda mudroq qalbni uyg'otishga bo'lgan ilinij yetakchilik qiladi. Asarda sud boshlanishidan oldin boshqa bir kishining ishini ko'rayotganligini ham aytib o'tadi. Unda ichkilikka ruju qo'ygan erkak janjal ko'tarib bolalarini o'ldirmoqchi bo'lganida xotini chidayolmay bilmasdan o'xlov bilan urib o'ldirib qo'yadi. Uning qayni ukasi tomonidan sudga berilib, shuning sudi bo'layotgan edi. Qaynona, qaynotasi kelinining gunohi yo'qligini aytib qo'yib yuborishini so'raydi.

O'zbek kitobxonlariga "Qatlнома", "Chingiz afandiga maktublar", "Qonli toshbo'ron" asarlari bilan yaxshi tanilgan Nabijon Boqiyning "Rohila" qissasida yozuvchi badiiy mahoratini belgilovchi mezonlar asar ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilganini ko'rish mumkin. Qissada yahudiy millatiga mansub qiz Rohila bilan o'zbek yigiti Abdulmo'minning sof muhabbat asosidagi munosabatlari tasvirlanadi.

⁶ Sadullayeva M.A. "Luqmon Bo'rixonning qissa va hikoyalarda badiiy mahorat masalasi". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Urganch, 2023.

⁷ Shoyim Bo'tayev "Sho'rodan qolgan odamlar" Toshkent "IJOD-PRESS" 2019. 2-62 bet.

Asarda haqiqiy voqealar tabiiy sifatida Rohilalarnikiga kelgan Abdulmo'minning Rohila tomonidan yaxshi ko'rib qolinishi bilan boshlanadi. Asarning bosh qahramoni Rohila timsolida ishq yo'liga kirgan insonning iztiroblari bayon qilinsa, Abdulmo'min obrazida ilmiy, diniy va dunyoviy bilimlarni o'zlashtirgan, bir tomondan, milliy urf-odatlardan tashqariga chiqolmaydigan, ikkinchi tomondan, sof sevgisini qadrlab, Rohilaning qalb iztiroblarini to'g'ri tushungan yigitni ko'ramiz.

Natijalar va ularning tahlili. Adabiyotshunos Damin To'rayev qayd qilib o'tganidek: "O'zbek badiiy nasri keyingi yillarda hayotiy mavzular, ijodiy uslub rang-barangligi, ruhiy va falsafiy tahlil, xarakterlar talqini borasida jiddiy yangilanishlar, o'zgarishlarni boshdan kechirdi". Darhaqiqat, asosli ta'kidlanganidek, insonni anglash, davr va muhit xislatlarini u yoki bu darajada o'z xarakteriga singdirgan badiiy obrazlar olamiga yangicha yondashish holatlari yetakchilik qilayotganligini alohida qayd qilish lozim.

"Rohila"⁸ qissasi poetikasiga e'tibor berilsa, uslubdagi past-balandliklarni sezish mumkin. Badiiy nasrning murakkabligi shundaki, ijodkor davr ruhini, qahramonlar xarakterini o'ta ishonarli, nozik tasvirlarda bera olishi kerak. Boshqacha aytganda asardagi har bir fikr, so'z kim tomonidan, qanday kayfiyatda aytilayotgani ma'lum bo'lishi kerak. Badiiy asardagi so'zlar, tasvirlar, kartinalar barchasi uslubni belgilaydi. Uslub, ta'bir joiz bo'lsa asarning asab torlari, qon tomirlari joni hisoblanadi. Bunda bari ma'naviyat, ruhiyat, milliylik, badiiyat, ijyimoiy muhit, davr illatlari, taraqqiyotning salbiy va ijobiy natijalari yaqqol ko'rinadi. Qaysi g'oya ilgari surilganini uslub qo'llanishiga qarab osongina aytish mumkin.

Qissada Rohilaning o'limidan so'ng uch yil – besh kuni kam bir ming bir yuz kun ko'z yoshi to'kkan Abdulmo'minning monologida adib ilgari surgan g'oya oydinlashadi: Judolik g'amida sabr kosalarim to'lib-toshib ketgan bo'lsa-da, Rohilaga bo'lgan muhabbatim zarracha kamaygani yo'q. Kechalari oy yorug'ida yolg'iz o'tirib yig'layman. O'zimni bevafoqlikda ayblayman. Agar ilgariroq „Men musulmonman, sen yahudiy“ demasdan, qalbinga quloq solganimda bormi, hozir o'z yog'imga o'zim qovurilib yurmagan bo'lardim. Nega Rohilaning eng buyuk orzusini puchga chiqardim? Imkon qidirsam bo'lardi-ku!

Insoniy umidi puchga chiqmaganda, u aslo kasalga chalinmasdi. Visoldan umidini uzgan bo'lsa-da, muhabbatidan voz kechmadi. Demak, muhabbatdan maqsad faqat visol emas ekan-da! Demak, Rohilaning ishqiy ilohiy va haqiqiy edi.

Xulosa. Umuman olganda, qissalarda rang-barang obrazlar, voqealar, ruhiyat tahlillarini ko'rish mumkin. Yozuvchi uslubi va uning tadrijiy takomilida ichki va tashqi omillarning ta'siri sezilarli bo'lib, uning badiiy mahorati qo'yilgan maqsadni amalga oshirishda, qahramonlarning adib g'oyasini ifodalay olishlarida namoyon bo'ladi.

⁸ Nabijon Boqiy. Rohila. Qissalar. Toshkent: "Anorbooks", 2022. –272 b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1980. –B.248.
2. Умуров Х. Бадиий ижод асослари. Дарслик. Тошкент “Ўзбекистон” 2001.
3. Karimov H. “Bugungi nasrning xususiyati va tamoyillari”. “Sharq yulduzi”, 2010, 3-son.
4. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. –Т.: Маънавият, 2000. Б.47
5. Улуғов А. Қиссачилигимиз қирралари. – Т., 1991.
6. Sadullayeva M.A. “Luqmon Bo‘rixonning qissa va hikoyalarida badiiy mahorat masalasi”. Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Urganch,2023.
7. Shoyim Bo‘tayev “Sho‘rodan qolgan odamlar” Toshkent “IJOD-PRESS” 2019. 2-62 bet.
8. Nabijon Boqiy. Rohila. Qissalar. Toshkent: “Anorbooks”, 2022. –272 b.